

Márai Oroszországa

Nem egészen két évtizeddel a Szovjetunió összeomlása után Oroszország újra divatba jött. A manapság születő sokféle politikai, gazdasági és egyéb elemzés sorában azonban – erről tanúskodott a Helikon Kiadó múlt heti konferenciája a Petőfi Múzeumban – egyáltalán nem érdektelen, miként vélekedett az orosz civilizációról, a szovjet útról a 20. század egyik nagy magyar írója. Jómagam Illyés Gyulától hallottam egyszer, hogy ha Márai társaságában szóba került a Szovjetunió, akkor az író egész bekezdéseket idézett emlékezetből kedvenc íróitól, Tolsztojtól, Dosztojevszkijtől és Csehovtól. Meggyőződése volt, hogy az irodalomnak "az emberiség örök eszményeit kell ápolnia, s nem lehet feladata, hogy fegyvere legyen akármilyen világnézeti vagy hatalmi küzdelemnek".

Keletről jó a fény?

Márai gyakran elmélkedett az ortodox bizánci kulturális hagyományokról éppúgy, mint az orosz modern film- és képzőművészet alkotásairól, amelyekkel berlini majd párizsi éveiben ismerkedhetett meg. Az eseményeket napról napra követő publicistaként azonban nem kerülhette el az állásfoglalást a nyugati értelmiség dilemmájában: hogy ugyanis érvényes-e a két világháború közötti Oroszország-olvasatot meghatározó "Ex orient lux" tézise. Az Egy polgár vallomásai és A gyertyák csonkig égnek szerzője már huszonévesen is árnyaltan közelítette meg e kérdést. Talán mert forrásként nem a nyugati könyvkereskedéseket akkoriban elborító propagandakiadványok alapján ítélte, amelyeket főleg a szovjet titkosrendőrség által később bestiálisan meggyilkolt Willi Münzenberg és munkatársai terítették világszerte.

Elkallódott fényképalbum

Márai szemében nagyobb hitele volt azoknak a megrázó elbeszéléseknek, amelyeket több tucat orosz emigráns ismerősétől hallott. "Láttam őket templomot építeni, láttam vendéglőiket, színházaikat, láttam lakásaikat, e nyomasztóan és lesújtóan oroszos jellegű zátonyokat... Mindegyikük őrizte külföldön az oroszországot, aminek nincs neve, amire nincs szó, még oroszul sem, s ami oly irtózatosan fáj az embereknek, hogy se élni, se halni nem tudtak tőle." Sokban e forrásból fakad Márai felismerése az 1930-as évek végén, hogy ugyanis Oroszország hatalmas fejlődés küszöbén állt a 20. század elején, a dolgok szerencsétlen alakulása folytán azonban történelme parancsuralmi zsákutcába torkollt. A hatalmas Márai-hagyaték egyik fontos darabja egy sokáig lappangó dosszié volt. Az 1930-as

évek legelején Dormándi Lászlóval összeállított album az Oroszország – amilyen volt, amilyen lett, és amilyen most címet viseli. A német olvasóközönség számára készült, 450 fényképet tartalmazó könyvhöz az író sokáig gyűjtötte az anyagot. Levezett baloldali német kiadókkal, szovjet fotóügynökségekkel, a nagy világlapok fotóarchívumaival éppúgy, mint Európa nagyvárosaiban élő orosz emigráns ismerőseivel. Az utolsó orosz uralkodót, II. Miklóst és családját főleg magánemberként ábrázoló eredeti felvételeket például egy Wesselényi utcai orosz fényképésztől kapta ajándékba. Az album egy borzalmasan elmaradott, de hatalmas kulturális teljesítményre képes, Atlantiszként elsüllyedt birodalom története képekben. Ám a Márai-album az új szovjet politikai elit portrécsarnoka is egyben. Az író egymás mellé illesztette az első ötéves terv, a "pjatyiletka" diadalittas fotóit, az új, hatalmas épületekkel és a lendületesen dolgozó gépekkel, az olykor statisztává degradálódó kisemberrel a háttérben. "Szovjet-Oroszországról akkoriban tucatjával készültek az illusztrált útikönyvek és a fényképalbumok. Nagy részük a kitűnő fotóanyag ellenére intellektuálisan silány, mert elfogulttá teszi a szerzők öncenzúrája. Márai könyve azonban kivétel. Ha akkoriban megjelenik, egész biztosan kora legszínvonalasabb Oroszország-albuma lett volna" – értékelte a valamilyen oknál fogva publikálatlanul maradó kiadványt David King angol művészettörténész, aki most húsz éve, szinte véletlenül bukkant rá egy amszterdami kiadó pincéjében. Az orosz múlttal vagy Sztálin kegyetlen országlásával foglalkozó Márai-szövegekben feltűnő, hogy néha milyen bizonytalanul fogalmaz az élet fontos kérdéseiben máskor fölényesen ítélkező szerző. "Mi van e változások mögött, miféle ösztönök, milyen öntudatosság, milyen kényszerűség? Nehéz felelni erre" – írta.

Az író dilemmája

A koncepciós perekről és a mesterséges éhínségről szóló Márai-írásokban azonban nyoma sincs a kételynek: az író mélységesen elítéli a vélt és valóságos ellenzékét is elpusztító rendszert. "Egy birodalom, ahol az államhatalom hétről hétre kénytelen perbe fogni a »réggi gárda« prominenseit... ahol a vezető koponyákat agyon kell löni, mert egytől egyig a külföld zsoldjában állottak és állanak: ez a birodalom nem szövetséges többé. Békében éppen oly kevésbé kívánatos szövetséges, mint háborúban. Lehet, hogy igaza van Sztálinnak, s akkor Oroszország kémeikkel és árulókkal zsúfolt ősrengeteg: de lehet, hogy nincs igaza, s akkor Oroszország egy fenevad vérengzésének arénája. Ez a két lehetőség. Harmadik nincs." Márainak esze ágában sem volt összemosni a Kreml urait szerencsétlen alattvalóikkal. "Szenvedéseiket ismerem. Nem kell oroszoknak, elég embernek lenni hozzá, hogy e napon mély tisztelettel hajoljunk meg sorsuk előtt" – fakadt ki keserűen 1937 novemberében, a pétervári

bolszevik hatalomátvétel huszadik évfordulóján. A 21. század felgyorsuló ritmusa, a globálissá váló világ, a gazdasági érdekek mindent elborító pókhálója, amely az újra autoriter Oroszország és a nyugati civilizáció kapcsolatát ma át- meg átszövi – mindez nem tette elavulttá Márai szavait.

Megjelent: Magyar Hírlap, 2007. 04. 27.